

ÖĞUZNÂME, SELÇUKNÂME VE MELİKNÂME'YE GÖRE SELÇUKLU HANEDANI'NIN MENŞEİ

GENESIS OF SELJUK DYNASTY ACCORDING TO THE OGHUZ- NAMA, SELJUK-NAMA AND MULK-NAMA

Özgür TÜRKER*
Firdevs ÖZEN**

Öz

Türk tarihinin mühim evrelerinden birini kapsayan Selçuklular (1038-1157), tarih sahnesine çıktıkları XI. asrın ortalarından itibaren, yaklaşık bir asır içinde İslâm coğrafyasının tamamına yakını kendi idareleri altında birleştirerek, bu asrın bir "Türk Asrı" olmasını sağladılar. Oğuz-Türkmen geleneğinin bir temsilcisi olan ve tarihi kaynakların Kınık boyuna mensubiyetleri hususunda görüş birliği içinde oldukları Selçuklu Hanedanı'nın erken dönem tarihleri hakkında ise yeterli derecede malumat bulunmamaktadır. Bu sebeple Selçukluların Oğuz-Türkmen geleneğindeki yeri ve kurdukları devletin hangi membalardan beslendiği hususu tartışmalara neden olmuştur. Her ne kadar Selçukluların kuruluş evresine dair elde bulunan tarihî dokümanlar Oğuz geleneğine işaret etse de, geç dönem kaynaklarda Selçuklu Hanedanı'nı Afrâsiyâb'a bağlayan şecerelerin bulunuyor olması kafa karışıklığına neden olmaktadır.

Biz bu çalışmada genelde Türk tarihinin, özelde ise Selçuklu tarihinin ana kaynakları durumunda olan Oğuznâme, Selçuknâme ve Meliknâmeler ışığında Selçuklu Hanedanı'nın menşesine açıklık getirmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler

Selçuklu Hanedanı'nın menşei, Oğuznâme, Selçuknâme, Meliknâme, Kınık Boyu.

Abstract

Seljuks (1038-1157), who constituting one of the important era of Turkish history, since they had appeared in history in the middle of 11th Century, combined almost all of the Muslim territory under their administration and provided that era as the "Turkish Century" in nearly a hundred years. There is not enough information about early period of Seljuk Dynasty, who was a member of Oghuz-Turkmen institutional construction and agreed by all of the historical sources that they had originated from a Qınık tribe. For this reason, situation of them in an Oghuz-Turkman traditions and which they depend of their power were discussed by some historians. Even though, origin of Seljuks is indicated about Oghuz tribes by historical documents about their early period, they are indicated about Afrasiab dynasty by some of the late period sources. This situation leads to confusion.

* Arş. Gör., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, ozgurturker06@hotmail.com

** Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, firdevs.ozen@gmail.com

In this paper, we tried to explain genesis of Seljuk Dynasty in the light of Oghuz-nama, Seljuk-nama and Mulk-nama, they are fundamental sources about Turkish history.

•

Keywords

Genesis of Seljuk Dynasty, Oghuz-nama, Seljuk-nama, Mulk-nama, Qiniq Tribe.

GİRİŞ

Menşe araştırmaları, metodolojik açıdan ele alındığında, tarih ilminin en müşkül alanlarından birini teşkil etmektedir. Bilhassa 2500 yıllık bir tarihi geçmişe sahip olan ve bünyesinde çok sayıda boy ve boylar konfederasyonunu barındıran Türk toplulukları için, bu sahada yapılacak araştırmalar çoğu kere kaynak yetersizliği ve boylar arası geçişkenlikler sebebiyle içinden çıkılmaz hale gelmektedir. VII. asır ile birlikte kendi tarihî vesikâlarını meydana getirmeye başlayan Türkler hakkındaki ilk bilgiler, bu tarihe kadar onlara komşu olan Çin, İran, Arap ve Bizans gibi toplumların yıllıklarından takip edilebilmektedir. Bilhassa XI. asır ile birlikte ilk nüvelerini vermeye başlayan Türk tarih yazını, Türk topluluklarının menşesine dair daha açık bilgiler vermesi açısından büyük önem taşımaktadır¹.

Öte yandan temeli Kök Türk çağına kadar giden ve Ortaçağ Türk tarih yazımına doğrudan tesir eden şecere yazma geleneği², menşe araştırmalarının ilgisini bu yöne doğru çekmiştir³. Türk tarih yazımındaki şecere geleneğine dikkat çeken İ. Kafesoğlu'na göre: “*Temel hukukun kanuni yollardan muhafazasına imkân bulunmayan eski devirlerde, kuvvetli bir devletle birlikte gelişen müreffeh ve zamanına göre medeni bir cemiyetin mevcudiyeti, çoğu kere baştaki zatın şahsî kabiliyet ve kifâyeti ile mümkün olmuştur ve bu nedenle hükümdar doğrudan doğruya milletin veya hükümetin kendisi olarak addedilmiştir*” (1955: 9). Bu bağlamda yönetim erki bizzat Tanrı tarafından hükümdar ailesine bahşedilmiş bir hak olarak telakki edilerek, tarihsel bir süreklilik gözetilmek suretiyle yeni teşekkül edecek siyasi organizasyonlarda aranması icap eden bir hususiyet haline gelmiştir. Öyle ki, Kök Türk hakanları dahi abidelerinde kendi hanedan silsilelerine atıfta bulunmak suretiyle, kutlu soylarını yüce Tanrı'ya dayandırma ihtiyacı hissetmişlerdir⁴. Türk tarihinin parlak devirlerinden birine damgasını vuran Selçukluların da Türk toplumunun bir ögesi olarak, bu köklü gelenekten bağımsız olarak ortaya çıkmaları düşünülemez. Şimdi Selçuklu Hanedanı'nın erken dönem tarihi hakkında bilgi veren başlıca kaynakları ve bu kaynakların işaret ettiği hususları kısaca değerlendirelim.

¹ XI. asır Türk tarih yazını hakkında burada özellikle iki esere dikkat çekmemiz gerekmektedir. Bunların ilki Kâşgarlı Mahmud'un *Dîvânü Lüğati't-Türk* adlı eseridir. Eserde Türk dilleri ve lehçelerine ait bilgiler dışında Türk toplulukları ve bunların geleneklerine dair kıymetli bilgiler yer almaktadır. Bk. Kâşgarlı Mahmud 2006. Bir diğer önemli eser ise Yusuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig* adlı eseridir. XI. asır itibarıyla tekâmül eden eser, Türk devlet geleneğini ve kurumsal yapısını gözler önüne seren bir siyasetnâme örneği olması yanında idareciler ile idare edilenler arasındaki ilişkileri de belirleyen bir nitelik taşımaktadır. Bk. Yusuf Hâs Hâcib 1991.

² Arapça bir kelime olan “*şecere*”, “bir kişinin veya bir ailenin en uzak atasından başlayarak bütün kollarını belirten çizelge, soy ağacı, soy kütüğü, hayat ağacı ya da bir şahsın mensup olduğu aileyi veya hükümdar ailesinin, en uzak ceddinden başlayarak bütün kolları gösteren cetvel veya şematik resim hakkında kullanılan bir tabirdir. Buna “*silsilenâme*”, “*ensab kütüğü*” de denir (Karasoy-Toker 2005: 18).

³ Türk tarih yazımının ana karakterini oluşturan şecere yazma geleneği başlıca iki safhadan oluşmaktadır. 1. safha; Türklerin tarihi yurdu olan Orhun Bölgesi ki bu bölgedeki sözlü gelenek Kök Börü ve Ergenekon efsaneleri ekseninde gelişim göstermiştir. 2. safha ise; Türk topluluklarının Tanrı Dağları'na gelerek Issık Köl çevresine yerleşmelerini takiben ortaya çıkmış ve iki gelenekten feyiz alarak gelişim göstermiştir. Bunlardan ilki; İran kültürü etkisinde gelişen “*Afrâsiyâbcılık*” ekolü, ikincisi ise; Türk geleneğine dayanan “*Oğuzculuk*” ekolüdür (Türker 2014: 10).

⁴ Bilge Kağan Yazıtı, Doğu 2-3 “*Üstte mavi gök, altta yağız yer kıldında, ikisi arasında insanoğlu kılınmış. İnsanoğlunun üzerinde ecdadım Bumin Kağan, İstemi Kağan oturmuş. Oturarak Türk milletinin ilini, töresini tutu vermiş. Düzene soku vermiş. Dört taraf hep düşman imiş. Ordu sevk ederek dört taraftaki milleti hep almış, hep tabi kılmış. Başlıya baş eğdirmiş, dizliye diz çöktürmüş*”. Bk. Ergin 2011: 33.

I. ORTAÇAĞ TÜRK TARİHİNİN KAYNAKLARI IŞIĞINDA SELÇUKLULARIN MENŞEİ

A. Oğuznâmelere Göre Selçukluların Menşei

Bir Oğuz uruğu olan Kınıklar tarafından tesis edildiği yönünde kuvvetli işaretler bulunan Selçuklu Devleti'nin menşesine dair araştırmalarda ilk başvuru kaynağı şüphesiz ki Oğuznâmeler olmalıdır. Zira teşkilatçı bir yapıya sahip Oğuz Türklerinin devletleşme süreci, gelenekten yoksun, tesadüfi sebeplerle açıklanacak derecede basit bir mefhum değildir. Bu geleneğin Oğuzlar arasındaki ehemmiyeti onların İslâm coğrafyasına gelişleri ile birlikte yeni bir anlam kazanmıştır. İslâm kaynakları da Türkler arasındaki bu geleneği eserlerinde sık sık dile getirmişlerdir. Bunlardan biri olan Memlûkluk Türk tarihçisi Aybek ed-Devâdârî (öl. 1336'dan sonra), "*Dürerü't-Ticân ve Gureru Tevârihi'z-Zamân*" adlı eserinde Moğol ve Kıpçaklardan söz ederken şöyle demektedir: "*Türklerde de Oğuznâme adlı bir kitap vardır. Bunu elden ele gezdirirler. İçinde başlangıçları ve ilk hükümdarları zikredilir ki o da Oğuz'dur*" (Ercilesun 1986: 13).

Oğuznâme'nin biri doğu ve biri batı olmak üzere iki ana varyantı bulunmaktadır. Oğuznâme'nin doğu rivâyetini XII. yüzyıldan sonra yazıldığı tahmin edilen "*Uygurca Oğuznâme*"⁵ teşkil eder. Batı rivâyetini ise İlhanlı veziri Reşidüddîn Fazlullâh'ın "*Câmiü't-Tevârih*" adlı kitabının (Reşidüddîn Fazlullâh 2005:I) "*Târîh-i Oğûzân ve Turkân*" bölümü⁶ ve bu eserden esinlenilerek yazılmış Oğuznâme varyantları⁷ teşkil etmektedir. Doğu kolunu oluşturan Oğuznâmelerin İslâmî unsurlarla karışarak dinî bir üslûpla kaleme alındıkları görülmektedir.

Selçuklu Hanedanı'nın menşesine dair bilgi veren Oğuznâmelerden bazılarında değinmek gerekirse, bu konuda en değerli kaynağımız Reşidüddîn'in "*Câmiü't-Tevârih*" adlı kitabında yer alan "*Târîh-i Oğûzân ve Turkân*" bölümü olacaktır. Reşidüddîn eserinin iki yerinde Kınık uruğu ve Selçukluların cediti hakkında bilgi vermektedir. Ona göre Kınık boyuna mensup olan Selçuk,

⁵ Uygurca Oğuznâme hakkında bk. Sümer 1959: 388-389; *Oğuz Kağan Destanı* 2016: 147-155.

⁶ Reşidüddîn'in Oğuznâme'si hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Sümer 1959: 359-387; *Oğuz Kağan Destanı* 2016: 59-143.

⁷ Elimizdeki Oğuznâme varyantları şu şekilde tasnif edilebilir:

1. Oğuz Tarihi'nin daha Reşidüddîn hayatta iken istinsah edilen ve minyatürlerle süslenen, daha sonra Hâfiz-ı Ebrû'nun "*Mücmelü't-Tevârih*" adlı kitabının içine alınan yazması ki Topkapı Sarayı Hazine 1653 numarada kayıtlıdır.

2. Aynı eserin yine Reşidüddîn hayattayken kopyalanan ve Topkapı Sarayı, Hazine 1654 numarada kayıtlı varyantı da minyatürle süslenmiş, ama bazı sayfaları eksiktir.

3. Yine aynı eserin Topkapı Sarayı III. Ahmed Kütüphanesi, 2935 numaradaki nüshası Uluğ Bey'in kütüphanesi için çoğaltılmıştır.

4. Aynı kitabın Topkapı Sarayı Bağdat Köşkü, numara 282'deki varyantı.

5. Yukarıda bahsedilen nüshaların Süleymaniye Damad İbrahim Paşa Kitaplığı, 919 numaradaki varyantı.

6. Ebû'l-Gazi Bahadır Han'ın "*Şecere-i Terâkime*" adlı eserindeki Oğuznâme.

7. Uygur harfleriyle yazılmış ve Paris'te bulunan nüsha

8. "*Dede Korkut Hikâyeleri*" ki bunlar da bir nevi Oğuznâme'dir.

9. Oğuz Destanı'nın Uzunköprü Rivâyeti. Çağatay Türkçesiyle kaleme alınmıştır.

10. Yazıcıoğlu Ali'nin "*Tevârih-i Âl-i Selçuk*" adlı eserinin başındaki Oğuz Destanı.

11. XIV. asır Memlûk tarihçisi Devâdârî'nin "*Dürerü't-Ticân*" adlı kitabında Oğuznâme mevcuttur.

12. XVI. asırda Salar Baba tarafından kaleme alınan bir Oğuznâme söz konusudur.

13. Yine XVI. asırda yazılmış olan "*Neşri Tarihi*"nin girişinde kısa bir Oğuznâme yer alır.

14. XVII. asır şairlerinden Andalıp'a ait bir Oğuznâme neşri bulunmaktadır.

15. XVII. asırda yazılmış olan İmâmî'nin eseri "*Hammâme*"de de Oğuznâme yer almaktadır.

16. Ayrıca Kazan'da bir Oğuznâme bulunmuştur ve 1998 senesinde, Türkiye'de tıpkıbasımı yapılmıştır.

17. Seyyid Lokman'ın Oğuz Destanı ki bu eser XVI. asra aittir.

18. Enverî'nin "*Düstur-nâme*"sinde de kayıtlı bozulmuş bir Oğuznâme vardır.

Türk padişahlarının çadır iskeletini yapan Keregüci Hoca'nın oğlu Tokşurmuş'un soyundandır (Togan 1972: 77; Oğuz Kağan Destanı 2016: 142). Bu kayıttan anlaşılacağı üzere Selçuk'un cediti Kınıklar arasında yüksek bir mevki işgal etmemektedir. Reşidüddîn eserinde Selçuk'un bağlı bulunduğu ailenin nasıl yükselişe geçtiğini de anlatmaktadır. Reşidüddîn'in rivâyetine göre, Oğuzların *Ali Han* tarafından idare edildiği bir dönemde Kınıkların beyi, Ali Han'a başkaldırarak beraberindekiler ile Merv'e gelir. Burada gaybî işlerden anlayan bir kâhin, Kınık beyine "içinizden adalet, doğruluk, kahramanlık ve cömertliği ile tanınmış birisi çıkacak" der. Bu sırada Kınıklar arasında *Keregüci Hoca'nın oğlu Tokşurmuş* adında çadır iskeleti yapan bir usta ve üç oğlu bulunmaktadır. En büyüğünün adı *Dukak*, ortancası *Tuğrul* ve en küçüğü *Arslan*'dir. Kâhin bir gece rüyasında göbeğinden sağlam gövdeli ve pek çok dalları bulunan üç ağaç çıktığını görür. Bunların tepesi göğe ulaşmaktadır. Hemen rüyasını Tokşurmuş'a anlatır ve bunun üç oğlunun da padişah olacağına işaret ettiğini söyler. Bu olay Tokşurmuş'a inanılmaz gelir. Çok fakir olmasına rağmen elinde bulunan üç çadırını satarak bir kaç koyun alıp sadaka eder. Onun oğulları bahadır kimselerdir ve av işlerinden iyi anlamaktadırlar. Bu nedenle Oğuz beyleri onlara av beyliğini verir. Tokşurmuş'un oğullarından Tuğrul diğerlerinden daha kabiliyetlidir. Kınık beyinden bir miktar asker alarak vergisini ödemeyen Herat, Gazne, Kirman ve Horasan'ı dize getirir. Kınıklar yanında ganimetlerle dönen Tuğrul'u kendi bey ve şahları yaparlar (Sümer 1959: 379; Togan 1972: 72-74; Oğuz Kağan Destanı 2016: 134-138).⁸

Reşidüddîn'in naklettiği bu rivâyet diğerlerinden farklı bir anlam taşımaktadır. Zira ona göre Selçuklu ailesinin cediti Oğuzların Kınık Boyu içinde yaşayan sıradan kimselerdi. Ancak bu durumun Türk devlet geleneğine ters düştüğü ve Türk milletine hanlık edecek kişilerin seçilmiş kimseler olması gerektiği gerçeği bizi Reşidüddîn'in rivâyeti konusunda temkinli olmaya sevk etmektedir.

Selçukluların menşei hakkında bilgi veren Oğuznâme türü eserlerden bir diğeri de *Seyyid Lokman bin Seyyid Hüseyin Urmevî'nin* eseridir. Aslen Azerbaycan Türklerinden olan Seyyid Lokman (öl. 1601'den sonra) *Hünernâme*, *Selimnâme*, *Şehinşahnâme* gibi eserler vermiştir. Eserlerinde Selçukluları Oğuz soyuna bağlayan Seyyid Lokman, Oğuz Han'ın soyunu da Âdem peygambere kadar dayandırmaktadır. Buradan yazarın diğer Oğuznâme yazarları gibi Oğuz tarihinin İslâmî varyantlarından yararlandığı anlaşılmaktadır (Bayat 2006: 26). Seyyid Lokman'ın rivâyet ettiği Selçuklu şeceresi: "*Togrul b. Mikâ'il b. Selçuk b. Dukak b. Ertoğrul b. Lukman b. Toksurmuş İlçi b. Keraküci Hoca*" şeklindedir (Togan 1946: 175-176).

B. Selçuknâmelere Göre Selçukluların Menşei

Selçuklu tarihi hakkında bilgi veren *Selçuknâme*, *Nusretü'l-Fetre* ve muhtasarı *Zübdetü'n-Nusra*, *Târîh-i Selçukiyân-ı Kirmân*, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, Farsça *el-'Urâza fi'l-Hikâyetü's-Selçukiyye*, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, Türkçe *Selçuknâme*, yine Türkçe'ye tercüme edilen *Anonim Selçuknâme*, *Tevârih-i Âl-i Selçuk* gibi eserler "*Selçuknâme*" türünden eserlere girmektedir. Bu tip eserlerin büyük kısmında Selçuk'un babası "*Lokmân*" olarak zikredilmektedir.⁹ Bu nedenle Reşidüddîn'in eseriyle uyum göstermektedirler. Ancak Reşidüddîn'in "*Keregüci Hoca*"sı Selçuknâmelere bulunmamaktadır (Kafesoğlu 1955: 19). Bununla birlikte Selçuknâmelere verilen tarihi malumat, Meliknâme türü eserlerin verdiği

⁸ Ayrıca bakınız: Reşidüddîn Fazlullâh 2005: I, 7-205.

⁹ Selçuk'un babasının ismi Nîşâbü'rî, Râvendî ve Anonim Selçuknâme'de *Lokmân*; Sadruddîn Hüseyinî ve Ahmed b. Mahmûd'da *Dukak/Yakak* olarak geçmekte, bunlardan farklı olarak *Tevârih-i Âl-i Selçuk*'da her iki isimle birlikte, *Lokmân Dakâk* olarak geçmektedir. İbrahim Kafesoğlu, Lokman isminin Dukak'tan bozulma olduğu ileri sürmektedir (Bk. Kafesoğlu 1945: 183).

bilgilerle büyük oranda uyuşmaktadır. Biz burada kaynaklar arasındaki tutarlılığa dikkat çekmek gayesiyle Selçukluların menşei hakkında bilgi veren Selçuknâmelerden istifade edeceğiz. Bunlardan günümüze ulaşan ilk Selçuknâme olarak kabul edilen *Zahîrüddîn Nişâbü'rî*'nin *Selçuknâme* eserindeki bilgiler şu şekildedir:

“Â-i Selçûk b. Lokmân çok kalabalık, sayısız mal ve mülk sahibi, şevketli ve tam donanımlı muntazam bir ordu teşkilâtına sahip bir hanedan idi. Nüfuslarının çokluğu, otlakların azlığı ve yetersizliği nedeniyle Mâverâünnehr vilâyetine gelmişlerdi. Kışları Buhara'nın Nûr, yazları ise Semerkant'ın Soğd kasabalarına yerleşip, yaylak-kışlak yapıyorlardı. Selçûk'un dört oğlu vardı, İsrâ'îl, Mikâ'il, Musa Yabgu ve Yunus.” (Morton 2004: 5; Fidan 2015: 61).

Selçuknâme türü eserlerden *Râvendî*'nin müellifi olduğu *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr* isimli eserde Selçukluların erken dönem tarihi ile ilgili şu bilgiler yer almaktadır:

“Selçuk-oğulları evvelâ kuvvetli bir ordu idiler ve sayısız miktarda bulunuyorlardı: pek çok servete mâliktiler. Ordu ve askerleri muntazam; kuvvet ve şevketleri tamam; malları, mülkleri ve itibarları yerinde idi. Dindar ve uyanık kimselerdi...”

O büyük insanlar, ailelerinin çok, otlaklarının az olması yüzünden, Türkistan'dan Maveraünnehr vilâyetine geldiler. Kışın Nûr-Buhara'da, yazın ise Sogd-Semerkand'da oturuyorlardı. Selçuk'un dört oğlu vardı. Kahredici sultan, zamanın büyüğü Gıyas ed-dünya ved-din Ebu'l-Feth Keyhusrev'in –Allah hükümdarlığını ebedi kılsın- yedinci ceddi olan İsrâ'îl hepsinin büyüğü ve en bilgilisi idi. Ona zulüm yapıldığı için ve Sebük-Tekin oğlu Mahmud'un gadri yüzünden kardeşler ayaklandılar ve akrabalar öç almak istediler, hükümdarlık elde ettiler. Çocukları geniş bir memleket ve büyük bir devlet buldular, onlar sayesinde dünya huzura kavuşup mâmur oldu. Nihayet o hale geldiler ki göz değdi, evladından çoğu bahtsız düştü, kalelerde mahpus kaldı...

İsrâ'îl'den sonra Mikâ'il, Yunus ve Musa Bigu vardı... Önderleri Lokman oğlu Selçuk idi.

Onun dört oğlu sivrilerek orduda önder olmuşlar, itibar kazanmışlar ve oldukça kuvvetli ve çok miktarda ordu için lâzım olan malzeme ve techizatı temin edip, padişahlık hazırlık ve teşkilâtı yapmışlardır...” (er-Râvendî 1999: 85-87).

Sadrüddîn Hüseyinî'nin *Ahbârü'd-Deveti's-Selçûkiyye*'sinde de Selçuklu Hanedanı'nın ortaya çıkışı, Müslüman oluşu ve Cend şehrinde yurt tutuşu ile ilgili şöyle bir anekdot bulunmaktadır:

“Türk dilinde manası demir yay demek olan Yakak¹⁰ şehametli şeci, tedbir ve rey sahibi bir adam idi. Türk Meliki idarenin dizginlerini Yakak'ın eline bırakmıştı, onun tedbir ve rey kandil ile tenevvür ederdi. Bir gün ismi Yabgu olan Türk Meliki İslâm ülkelerine doğru yürümek üzere askerlerini toplamıştı. Emir Yakak onu bundan menetti. Bunun üzerine Türk Meliki Yakak'ın hattihareketinde kendisine karşı muhalefet emareleri sezdi. Yakak ona doğru uzanarak Melik'in yüzünü tokatladı., (Melik) onun yakalanması ve hapsolünmesi için emir verdi. Yakak kızarak Allah'ın merhametine sığındı... Ondan ayrıldılar ve Melik'i evine götürdüler. O, yuvasındaki sırtlan gibi sakin oldu ve ne yapacağını şaşırarak Emir Yakak'ın yanına gitmeyi ve onun gönlünü almayı ihtiyar etti. Yabgu, Emir Yakak ölünceye

¹⁰ Sadrüddîn Hüseyinî, Dukak'a kuvvetinden dolayı verilen “Demir-yaylı” unvanını yanlış şekilde Dukak/Yakak isminin anlamı sanmıştır.

kadar hilesini kalbinde gizledi. Yakak'ın oğlu Emir Selçuk, sinn-i rüşde baliğ olduğu vakitte, ona emaret ül ceşş'i ve asker kumandanlığı demek olan subaşı lakabını verdi.

Türk Meliki'nin karısı, kocasını Emir Selçuk'a güvenmekten menediyor ve ondan kaçınmasını söylüyordu. Bu kadın Selçuk'tan tesettur etmezdi. Bir gün 'Mülk akîmdir ve müşarekete tahammülü yoktur. Eğer Selçuk katledilmez ve ona ölüm kâsesinden tattırmaz isen senin için saltanat şarabının içimi saf olmaz ve devletinin sabahı açılmaz. Zira onun yakında seni mülkünden sürmesi ve helâkine çalışması muhakkaktır' dedi. Bu muhavere Selçuk tarafından görülüp işitilebilecek bir yerde cereyan etti. Bunun üzerine Selçuk atına bindi ve askerleriyle İslâm diyarına doğru yollandı; ve Hanefî dinine girmek saadetiyle mesud oldu. Cend taraflarında ikameti ihtiyar etti, kâfir valilerini tardederek oraya yerleşti. Emir Selçuk yüz sene yaşadı. Bir gece rüyasında ateşe işediğini ve bu ateşin kıvılcımlarının arzın doğu ve batı taraflarına doğru sıçradığını gördü. Bunun üzerine bir muabbire müracaat etti. Muabbir 'Senin neslinden arzın en uzak köşelerine temellük edecek melikler doğacak' dedi. Emir Selçuk Cend'de öldü ve geriye Emir Mikâil, Emir Musa ve -İsrail diye çağrılan- Emir Yabgu Arslan'ı bıraktı. Bu emirlerin meskenleri Maverâünnehir'de Nûr-ı Buhara tesmiye olunan yerde idi." (Sadruddîn Hüseynî 1999: 1-2).

İmâdüddîn el-İsfahânî'nin Nusretü'l-Fetre isimli eserine *Bundârî* tarafından yapılan muhtasar eser *Zübdetü'n-Nusra*'da da Selçukluların kökeni ile ilgili kısa bir bilgi vardır:

"Selçukîler esbab ve edevatları mükemmel, kuvvet ve servetleri yerinde olup kalabalıktırlar. Kimseye itaat etmezler ve şehirlere yanaşmazlardı. Selçuk oğlu Mikâil, bunların tebcil edilen başbuğları ve herkesten üstün tutulan büyükleri idi. Bunlar Buhara mülhakatından "Nuri Buhara" denilen yerde ikamet ediyorlardı..." (Bundârî 1999: 2).

*Anonim Selçuknâme'*de de konu ile ilgili şu bilgiler yer almaktadır:

"Şöyle anlatırlar ki Selçukluların ve Anadolu'da gelip geçmiş Selçuklu padişahlarının büyük babası Lokman adında bir kimse idi... Öyle rivâyet ederler ki Lokman'ın oğlu Selçuk büyük bir aile idiler. Onların yurdu Buhara idi. Bunların ulusu Selçuk oğlu Musa Bigu idi. Dört kardeşten 24 kardeş çocuğu dünyaya gelmişti..." (Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III 1952: 2-3).

İbn Bibî'nin el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye isimli eserine bazı ilâveler yaparak Türkçe'ye çeviren *Yazıcızâde Ali'nin Tevârîh-i Âl-i Selçûk* isimli eserinde de Selçukluların kökeni ile ilgili bir malumat bulunmaktadır:

"Âl-i Selçûk'un ibtidâsı oldu ki bunlar bir bî had leşker ve bî 'aded tâife idiler... Çokluklarından ve otlak yerlerinden tarlığında Türkistân'ı koyup Mâvera'ü'n-nehr'e geldiler. Kışın Buhârâ'da ve Tûr'da kışarlardı ve yazın Sıfat'da ve Semerkand'da yayarlardı. Ve bunların ulularına Selçûk bin Lokmân Dakâk dirlardı. Ve bunun dört oğlu var-ıdı, ulusu İsrâ'îl idi, ... Ve bâkîsin Mikâ'îl ve Yûnus ve Mûsâ Yabgu-y-ıdı." (Yazıcızâde Ali 2009: 38).

Ahmed b. Mahmûd'un Türkçe Selçuknâme'sinde, Sadruddîn Hüseynî'nin Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye (Zübdetü't-Tevârîh) adlı eserine başvurarak aktardığı rivâyet ise şöyledir:

“Eski zamanlarda Hitay ve Çin’de bir şah ve Türkler içinde bir padişah vardı. Kötü huylu ve adı Yabgu idi. Onun pehlivanlıkta namı yayılmış, Dukak adında bir seraskeri vardı. Dukak demek Türkçede ‘demir yay’¹¹ demektir. Bu zat gayet bahadır, güç işlerin üstesinden gelebilen, sözü geçen ve dürüst bir kimseydi. Bu sebeple Yabgu işlerin idaresini Dukak’a bırakmış ve kendisi huzura ermişti. Bütün askerler Dukak’ın emrindeydi ve her nereye isterse onları götürürdü. Görünüşte memlekette Yabgu hâkimdi, ancak bütün işleri onun adına idare eden Dukak’dı. Bir gün Yabgu dinsizliği, inadı ve fesadı gereğince Müslüman ülkelerine saldırmayı kafasına koydu. Bu işi Dukak’la münazara etmek için onu yanına çağırdı. Ancak kalbi önceden iman ruhuyla dolan Dukak, buna razı gelmedi. Yabgu’yu kararından vazgeçirmeye çalıştı. Başaramayınca da hiddetlenerek onu başından yaraladı. Yabgunun adamları Dukak’ın etrafını sardılarsa da nice uğraşlardan sağ çıkmış bu cengâver onları aşarak ziyansız çıkıp gitti. Yabgu olacaklardan korkarak Dukak’ı affettiğini ve görevine dönmesini söyledi. Dukak da sulh yolunu seçerek yaptığı işi Yabgu’nun zarar görmemesi için işlediğini söyledi. Böylece yalandan bir sulh yapıldı. Ancak Yabgu’nun kalbinde Dukak kini saklı ve kararlaşmış idi. Dukak dünyadan geçip ahirete göçtü ve ardında Selçuk adında bir oğul bıraktı.

Selçuk, Dukak’dan bin defa daha bilgili, uzak görüşlü ve muktedir bir yiğitti. İyi ahlak ve huy ile şöhret bulmuştu. Yabgu’nun askerleri bu nedenle ona kendiliğinden sevgi gösterip boyun eğmişti. Yabgu Selçuk’a ‘subaşı’ vazifesini uygun gördü. Subaşı Türklerde sultanın başkumandanı demektir. Selçuk bu mertebeyi bulduktan sonra gündün güne derecesi yükseldi. O sıralarda Yabgu’nun gayet akıllı ve olgun bir hanımı bulunmaktaydı. Bu kadın sürekli Yabgu’ya devletin idaresini bir düşmanın oğluna bıraktığı gerekçesiyle telkinlerde bulunuyordu. Bu fitnenin ortadan kaldırılması için Selçuk’un öldürülmesi gerektiğini salık veriyordu. Nihayet bu sözler Yabgu’nun canına tesir edip Selçuk’a kötülük düşünülünce bunu duyan bir hadim Selçuk’a olanı biteni anlattı. Selçuk durumu öğrendiğinde zaten emrinde olmaktan rahatsız olduğu Yabgu’nun ülkesini terk ederek beraberindekilerle Cend’e gelip yerleşti. Selçuk ve askerleri burada bulunan kâfir milletlerin kimini katl kimini de esir ederek burada yurt tuttu. Yabgu’da ondan korkusuna ilişmeyip asker sevk etmedi. Burada yüz yıla yakın ömür süren Selçuk, bir gün rüyasında ateşe su döktüğünü ve bu ateşin kıvılcımının batıya ve doğuya yayılıp gittiğini gördü. Hemen bir rüya tabicisi getirtip sordu. O tabirci ona; ‘senin evlatların padişah olacaklar, doğuya ve batıya hüküm kılacaklar’ dedi. Bundan sonra Selçuk Cend’de vefat etti. Ardında üç oğlu kaldı. Emir Mikail, Emir Musa ve Emir Yabgu Arslan”(Ahmed b. Mahmud 2001: 23).

Görüldüğü gibi Selçuknâme türü eserlerde anlatılanlar genel itibariyle aşağıda değineceğimiz Meliknâmeler ile uyuşmaktadır. Kınık Boyu’nun zikredilmediği rivâyetlerde Dukak adının geçmesi kayda değerdir. Bir diğer ilginç nokta da Sadruddîn Hüseyinî ve Ahmed b. Mahmûd’da kaydedilen Selçuk’un gördüğü söylenen rüyadır. Bu husus bize Reşîdüddîn’in eserinde anlatılan rüya meselesini hatırlatmaktadır. Türk hanedan ailelerinin neşet etmesinde sıkça rastladığımız rüya mefhumu ile daha sonra Osmanlı hanedanının ortaya çıkmasında da karşılaşılacaktır.

¹¹ Ahmed b. Mahmûd da Sadruddîn Hüseyinî gibi Dukak adının anlamının “demir yay” olduğunu ifade etmiştir.

C. Meliknâmelere Göre Selçukluların Menşei

Selçuklu Hanedanı'nın menşesine dair rivâyetlerin bir bölümü de *Meliknâme*¹² ya da *Mülûknâme* adı verilen ve bugün asıl nüshası kayıp bulunan eserde yer almaktadır. Eserin müellifi hakkında da tam bir netlik yoktur. V. V. Barthold, Meliknâme'nin kim tarafından kaleme alındığı henüz belli değil derken (Barthold 1990: 31), Kafesoğlu, Sultan Alp Arslan zamanında yaşayan İnanç Bey¹³ isimli bir zattan bahsetmektedir (Kafesoğlu 1955: 19-20). XVI. asra kadar elde bulunduğu anlaşılan Meliknâme'den devrin tarihçileri mümkün mertebe istifade etmişler ve bu sayede eserin muhtevası hakkında bir takım bilgiler elimize ulaşabilmiştir. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki Selçuklu Devleti'nin kuruluşuna dair birinci elden kaynaklar arasında bulunan Meliknâmelerin bu hanedanın menşesine dair ayrıntılı malumat veriyor olması gerekirdi. Ancak maalesef eserden faydalanan müelliflerin aktardığı bilgiler, bu konuya kesin bir açıklık getirememektedir. İslâm coğrafyasında Türklerin nüfûz kazandığı devirlerin müellifleri *Mîrhând*, *Abû'l-Farac* ve *İbnü'l-Esîr* Meliknâme'yi görmüş ve eserlerinde kullanmıştır. Şimdi bu müelliflerin Meliknâme'den edindikleri ve Selçuklu ailesinin menşesine dâir eserlerinde verdikleri bilgilere bir göz atalım.

Timurlular devri müelliflerinden *Mîrhând* (1433/1434–1498) un yedi cilt olarak kaleme aldığı *Ravzatü's-Safâ* isimli eser¹⁴, Meliknâme'nin en ayrıntılı ve geniş şekilde kullanılması noktasında önem kazanmaktadır. Yukarıda ismi geçen diğer müelliflerin de Meliknâme'den nakiller yaptıkları bilinmekle birlikte, bunlar *Ravzatü's-Safâ* ile karşılaştırıldığında oldukça az ve muhtasar kalmaktadır (Cahen 2007: 310; Mîrhând 2015: xv). Mîrhând, eserinde şu bilgileri aktarmaktadır:

“Kitâb-ı Meliknâme'nin müellifi rivâyet etmiştir ki Deşt-i Hazar Türklerinin kabileleri, Dukak'a temir yalığ yani saht kemân diyorlardı. O, devlet işlerinin tanzîminde parlak fikir ve isâbetli görüş sahibi idi. Onun yiğitlik ve casâreti dillerde ve ağızlarda dolaşırdı. Yabgu denilen Hazar Meliki¹⁵ halkın önemli işlerinde onunla meşveret etmeden kesinlikle bir işe kalkışmazdı.

Bir gün tesâdüfen Yabgu, Türklerden günâhı olmayan bir tâifeye zarar vermeye niyetlendi. Bu haber Dukak'ın kulağına geldi. Öfkeyle Pâdişâh'ın yoluna çıktı ve onunla sert bir şekilde konuşup kaba sözler söyledi. Pâdişâh'ın içini öfke kapladı. Dukak'a bir kılıç

¹² Meliknâme hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Cahen 2007: 306-308.

¹³ Meliknâme'nin meçhul müellifi, eserinde verdiği bilgileri Selçuklu ailesinin en yaşlı ve bilge kişisi kabul edilen İnanç Bey'den dinlediğini ifade etmiştir. İnanç Bey'in Selçuk Bey'in oğlu, Tuğrul Bey'in amcası İnanç (Mûsâ) Yabgu olduğu tahmin edilmektedir.

¹⁴ Son cildi müellifin ölümü üzerine torunu Hândmîr tarafından yazılmıştır.

¹⁵ Burada kastedilen kişi Hazar Meliki değil, Oğuz Yabgusu'dur. Mîrhând gibi Meliknâme'den nakiller yapan Abû'l-Farac da aynı şekilde Hazar Hâkanı ile Oğuz Yabgusu'nu birbirine karıştırmıştır. Meliknâme'de yer alan, Dukak'ın Hazarlar ile olan ilişkisi hakkındaki kayıtlardan dolayı Selçukluların Hazarlara tâbi olduğu düşünülmüştür. Bununla birlikte Meliknâme'den yararlanan İbnü'l-Esîr'de bu tür bir bilgi yoktur (Mîrhând 2015: 12-13). X. yüzyılda Hazarlar ile ilişkileri düşmanca bir şekilde seyreden Oğuzların Hazarlara tâbi olduğu iddiası, dönemin coğrafyacılarının (İbn Fadlân, Mesûdî, İstahrî) verdiği bilgiler ışığında doğru kabul edilmemektedir. Bu coğrafyacıların eserlerinde Hazarların, ne Hazarlar ile Oğuzlar arasında sınır kabul edilen İdil nehrinin doğusunda hâkimiyet kurdukları, ne de Oğuzları tâbiyetleri altına aldıklarına dair bir kayda rastlanmamaktadır. Tersine bu dönemde Oğuzların Hazar ülkesine sık sık akınlar yaptıkları, bu akınlardan korunmak isteyen Hazar Hâkanı'nın Oğuzlar ile savaşmak zorunda kaldığı, hatta güç kaybeden Hazarların Peçeneklere karşı Oğuzlar ile işbirliği yaptığı bilinmektedir. Buradan hareketle Dukak'ın Hazar Hâkanı'na bağlı olmadığı, Oğuz Yabgu Devleti'nde üst düzey bir mevki işgal ettiği veya devlet içinde bağımsız bir yapıyı temsil ettiği konunun uzmanları tarafından kabul edilmektedir (Kafesoğlu 1954: 354; Sümer 1958: 135, 149; Sümer 1967: 54, 60-61; Köymen 2000: 10; Agacanov 2002: 221-224; Turan 2003: 60-61).

darbesi indirdi. Kılıç onun yüzüne geldi, kan boşaldı. Çok sinirlenen Dukak, Yabgu'ya bir gürz (amûd) ile vurdu. Yabgu'nun başı yarıldı ve attan düştü. Meliknâme'nin mütercimi der ki "Türk töresine göre, [böyle bir hâdise vukuunda] ileri gelenlerin ve büyüklerin hazır bulunduğu bir yerde, a'yân ve önde gelen ricâlin görüşleri alınır."

... bu tür sözlerle o kadar telkinde bulundular ki nihayet Yabgu barışmaya râzı oldu... Ordunun kumandanları (serdârân-ı sipâh), birbirlerine sarılıp baş ve gözlerini öperek Dukak'ı getirdiler. Bu durum Emîr Dukak'ın azâmetinin ve şöhretinin artmasına sebep oldu.

Bu hâdisenin üzerinden bir müddet geçtikten sonra, her türlü kusurdan münezzehe yüce Allah, Dukak'a saygıdeğer bir çocuk bahsetti. Ona Selçuk ismini koydu. Selçuk büyüüp olgunlaştığında babası Dukak vefat etti. Yabgu, Selçuk'a saygı ve hürmet göstererek 'Bundan sonra ona Sübaşı diye hitap etsinler.' diye buyurdu. Sübaşının anlamı, ordunun önderi, başkumandandır (mukaddemü'l-ceyş). Selçuk'un mertebesi Yabgu'nun nezdinde erkân-ı devlet ve a'yân-ı hazret tarafından kışkırılacak derecede günbegün artıyordu.

Selçuk, bir gün tesadüfen Yabgu'nun evine girdi ve Pâdişâhın kadınlarının ve çocuklarının önlerine geçip Yabgu'nun yanına oturdu. Bu durum Yabgu'nun Hâtûnu'nun zoruna gitti. Hâtûn, Selçuk meclisten gittikten sonra Yabgu'ya 'Bu oğlan daha şimdiden böyle küstah olmuş, haddini aşmıştır. Eğer bu durum bir süre daha devam ederse ve onun haşmet ve kudretinin esbâbı daha da artarsa, işin nereye varacağı bellidir.' dedi.

Bu sözler te'sîr etti ve Yabgu, Selçuk'u ortadan kaldırıp ondan kurtulmayı düşünmeye başladı. Selçuk kısa bir sürede bu durumu fark edip Yabgu'nun kendisi hakkındaki düşüncesinden haberdâr oldu. Bu tehlikeden kendisini kurtarmak konusunda çok düşündü ve gurbete gitmeye karar verdi.

Kaçmaya kesin karar verince yüz atlı, bin beş yüz deve ve elli bin koyun ile Semerkand tarafına yöneldi. Cend yakınlarına ulaştınca yüce ve ulu Allah, yüreğini kutsal nurlar ile aydınlattı... Selçuk, kendisine tâbi olanlarla (etbâ') ve eşyâsıyla birlikte Müslüman oldu. Nâdir bir mevzî' olan Cend sahrâsının bir kısmında yurt tuttular.

Bu esnâda küffâr elçisi her sene Cend halkından aldıkları harâcı istemeye geldi. Selçuk durumun keyfiyetini öğrenince bu işe yanaşmayıp 'Ben Müslümanların kâfirlere bâc ve harâc vermelerine râzı değilim.' dedi. Onlara karşı direnmek ve savaşmak üzere âlet ve edevât hazırlamaya başladı. Gazâyâ istekli olan o hudûdun Türkleri savaş ve cidâle yürüdüler... Selçuk muzaffer ve mansûr bir şekilde kendi yurduna döndü. Onun devletinin sancağı ('alem) yükseldi. Türkistân memleketlerinden insanlar onun dergâhına yöneldiler. Çevredeki melikler (mülûk-i etrâf), onun yardım ve iltifâtına muhtaç oldular. Nitekim İbrâhîm-i Sâmânî, İlig Han karşısında münhezim olunca ona sığındı...

Onun Mikâil, Mûsâ, Yabgu lakaplı Arslan ve gençliğinin ilk yıllarında âlem-i bekâyâ yürüyen başka bir oğlu olmak üzere dört oğlu vardı. Selçuk, rüşd ve ikbâl işâretlerini, Mikâil'in reşid çocuklarının alnında gördü ve Allah'ın rahmetine kavuşuncaya kadar ordunun sınıfları (tabakât-i haşem) ve sair toplulukların (ümme) işlerinin bağlama ve çözüme dizginini onların re'y ve görüşüne bağladı. Selçuk'un vefâtından sonra, hüsn-i tedbîr, lutf-i takdîr, kemâl-i şecâat ve yiğitlerin fazlalığı bakımından emsâl ve akrânlarından üstün olan Muhammed ve Dâvud, dostların zaferinde ve düşmanların zilletinde güzel işlere öncelik verdiler" (Mîrhând 1380: 3119 vd.; Türkçe trc. 2015: 11 vd.).

Mîrhând'ın verdiği bilgilerden, devlet işlerindeki yeteneği ile sivrilen Dukak'ın Oğuz Yabgusu'nun en güvendiği kişilerden biri olduğu ve ömrünün sonuna kadar ona hizmet ettiği

öğrenilmektedir. Dukak'ın ölümünden sonra oğlu Selçuk'un babasının mevkinin doldurduğu, hatta Yabgu tarafından sübaşı olarak tayin edildiği ve devlet içinde yüksek bir mertebeye geldiği görülmektedir.

Süryani tarihçiliğinin meşhur müelliflerinden biri olan *Bar Hebraeus* nam-ı diğer Abû'l-Farac (öl. 1286), Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluş devri hakkında bilgi veren kroniklerini kaleme alırken muhtemelen Meliknâme'den istifade etmiştir. Zira eserde *Mülk-nâme* adlı Farsça bir kitaptan faydalandığını dile getirmektedir¹⁶. Abû'l-Farac, faydalandığı eserde, İnanç Bey adındaki yaşlı bir kimsenin sözlerinden alıntı yapmaktadır. İnanç Bey'in rivâyet ettiğine göre:

"Hazarlar hakanının hareketi sırasında kendisine Tukak adı verilen bir muharip, yanında idi. Bu adama kuvveti yüzünden Temür-yalığ yani Demiryay adı verilmişti. Bu adamın bir oğlu oldu ve ona Selçuk adı verildi. Kısa bir zaman sonra Emir Tukak öldü, hâkan da Selçuk'u aldı sarayında yetiştirdi ve onu çok sevdi. Bir gün bu çocuk her zaman yaptığı gibi hakanın huzuruna çıktı. Kraliçe ona bakarak: 'bu genç henüz çocuk olduğu halde bize karşı bu derece serbest söz söylese (yahut tavır takınırsa), büyüdüğü zaman bize karşı nasıl hareket edecek?' dedi. Bu sözler Emir Selçuk'a gizlice bildirilmiş olduğu için o da kabilesinin adamlarını gizlice topladı ve yanına birçok atlar, develer, koyunlar ve inekler alarak hareket etti ve Turan yani Türk diyarından İran diyarına çobanlık etmek bahanesiyle geçtiler. Bunlar İranlıların Müslüman olduklarını görerek birbirleri ile konuştular ve 'biz içinde yaşamak istediğimiz bu memleket halkının dinini kabûl etmez ve onların törelerine uymazsak bir kimse bize iltifat etmez ve tek başımıza yaşamaya mahkûm bir azınlık halinde kalırız' dediler... Emir Selçuk'un dört oğlu oldu. Bunlar Mikail, Yabagu (Bigu), Musa ve Arslan adlarını taşıyorlardı. Mikail'in iki oğlu oldu; Muhammed (ki Tuğrul Bey diye meşhurdur) ve Davud (ki Çağrı Bey diye meşhurdur)" (Abû'l-Farac 1999: I, 292-293)

Selçuklu ailesinin Horasan'a gelişini ve Müslümanlığa meyledişini bu şekilde nakleden Abû'l-Farac, onların "*Guz*" yani Oğuz olduklarını belirtmekle birlikte, Hıristiyanların nokta-i nazarından Türkler ve Moğollar hakkındaki türeyiş hikâyelerine de yer vermektedir. Ona göre diğer Türkler gibi Selçuklular da Nuh'un oğlu Yafes'in oğlu Magog'un neslidir¹⁷. Kendisi gibi bir Süryani olan Mihail'e dayandığı bu açıklamadan sonra onların Hun diyarından geldiğini söylemektedir. Hatta Mihail'in kayıtlarında Selçukluların Horasan'a gelişlerinde kendilerine bir köpeğin (muhtemelen bir kurt) rehberlik ettiğini, ancak kendisinin bunu doğrulayacak başka kaynaklara ulaşamadığını belirtmektedir (1999: I, 292-293). Bu kayıtlar aklımıza Ergenekon efsanesini ve Oğuz Kağan Destanı'nı getirmektedir. Anlaşılan o ki doğudan batıya doğru hareket eden her Türk topluluğu gibi Selçuklular da sözlü tarih geleneklerini bu topraklara getirmişler ve Türk tarihinin Hunlardan itibaren kesintisiz bir şekilde devamlılık arz ettiğini göstermişlerdir. Öte yandan Abû'l-Farac'ın naklettiği Tuğrul Bey'in Halife Kâim'e yazdığı mektupta kendisini "*Hun Kralları Soy*"na bağlaması da bunun bir tezahürüdür (1999: I, 299).

Meliknâmelerden faydalandığı anlaşılan bir diğer Ortaçağ müellifi de ünlü Arap tarihçisi İbnü'l-Esîr'dir (öl. 1233). İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih* adlı meşhur eserinde, Hicrî 432 senesi (1040-1041) olaylarını anlatırken Selçuklu ailesi hakkında bilgi vermektedir. İbnü'l-Esîr şu bilgileri nakletmektedir:

¹⁶ "Bu aciz de *Mülk-nâme* adını taşıyan Farsça kitapta şu sözlere tesadüf etmiştir" (Abû'l-Farac 1999: I, 292).

¹⁷ Musevî ve Hıristiyan inancında *Gob-Magog*, İslâm inancında ise *Yecüc-Mecüc* olarak bilinen ve yarattıkları fitne ile kıyametin kopmasına neden olacakları söylenen kavimdir. Türklerin Orta Asya bozkırından akınlar halinde gelişine şahit olan birçok Ortaçağ müellifi onlar hakkında bu benzetmeyi yapmış ve tarihi metinlerde bu şekilde dile getirilmiştir.

“Söz konusu sene (432) Mikail ibn Selçuk ibn Dukak’ın iki oğlu Tuğrul Bey Muhammed ve Çağrı Bey Davud, kesin bir biçimde iktidarı ele geçirdiler. Biz şimdi öncelikle Tuğrul Bey’in ceddinden bahsedeceğiz. Sonrasında ise onun kaderini değiştiren ve Sultan olmasını sağlayan olayları nakledeceğiz. Dukak, Oğuz Türklerinin lideriydi, gücünden ve teşkilatlanma konusundaki yeteneklerinden ötürü “Demir-yay” olarak adlandırılıyordu. Oğuzlar her türlü işte onun rehberliğine başvuruyorlar, onun ağzından çıkan her sözü yerine getiriyorlar ve onun emirleri üzerinde hiçbir şeye itimat etmiyorlardı. Bir gün Türklerin Yabgu adını verdikleri liderleri bütün birlikleri toplayarak İslâm ülkelerine karşı saldırı düzenlemek istediğini söyledi. Dukak buna karşı çıktı ve ikisi arasında uzun bir tartışma yaşandı. Yabgu, Dukak’a ağır sözler söyleyince, o da Yabgu’ya vurdu ve başından yaraladı. Yabgu’nun adamları Dukak’ın etrafını sararak onu tutuklamak istediler, ancak o direndi ve onlarla mücadele etti. Dukak’ın adamlarından birkaçı araya girmek istedi. Bir kısmı da geride durup onu yalnız bıraktı. Sonuçta barış sağlandı ve Dukak, Yabgu’nun hizmetinde olmaya devam etti. Sonrasında da Selçuk adında bir oğlu dünyaya geldi. Selçuk büyüdüğünde kendisinde asalet alametleri gözlenir oldu ve onun ileride büyük işler yapacağına dair bir inanç oluştu. Yabgu onu en yakınında tuttu ve kariyerini yükseltti. Selçuk ‘subaşı’ olarak adlandırılan ordu komutanlığı vazifesine getirildi. Yabgu’nun eşi, sürekli kendisine Selçuk konusunda ikazlarda bulunuyordu. Çünkü o, Selçuk’un liderlik vasfını ve insanların sadakatini kazanma konusundaki yeteneğini görmüştü. Yabgu’ya Selçuk’u öldürmesi için uzun uzadıya telkinlerde bulunuyordu. Selçuk durumdan haberdar oldu ve beraberindekilerle birlikte İslâm topraklarına göç etti. İslâm toplumunun liderlerine sadakatini bildiren haberler gönderdi. Onlar arasındaki gücünü günden güne arttırarak halkın sadakatini kazandı. Selçuk pagan Türk kabilelerini yaşadığı bölgelerde bulunuyordu. Yabgu askerlerini bu bölgeye yolladı, ancak Selçuk onları buradan atarak bölgenin tamamen İslâm toprağı haline gelmesini sağladı. Selçuk öldüğünde 107 yaşında idi. Öldüğünde ardında Arslan, Mikail ve Musa adındaki oğullarını bıraktı. Mikail’den sonra klanı Tuğrul ve Çağrı adındaki oğulları yönettiler” (Ibn al-Athir 2002: 30-32; Türkçe trc. 1987: 361-362).

İbnü’l- Esîr’in buraya kadar naklettiği bilgilerden Selçuk’un ve babası Dukak’ın Oğuzlar arasında nüfûz sahibi kimseler oldukları ve Yabgu’nun en yakınında buldukları anlaşılmaktadır. Mîrhând ve Abû’l-Farac gibi İbnü’l-Esîr de Kınık boyundan oldukları konusunda herhangi bir malumat vermemektedir. Ancak yine de Selçuklu Hanedanı ceddinin Oğuzlara bağlı oldukları ve yüksek bir mevki işgal ettikleri açıkça anlaşılmaktadır.

II. SELÇUKLU HANEDANI’NIN MENŞEİNE DAİR BAZI GÖRÜŞLER

Türk tarihinin mühim bir safhasına damgasını vuran Selçuklu Hanedanı’nın menşesine dair yapılan çalışmalar, ne yazık ki onların siyasî faaliyetlerini ortaya koyan ciltler dolusu külliyatın yanında oldukça sınırlı ve yetersiz kalmaktadır. Bunun en önemli nedeni, Kök Türk Devleti’nin yıkıldığı 744 tarihinden, X. asrın son çeyreğine kadar olan üç buçuk asırlık dönemin Türk tarihinin en karanlık devirlerinden biri olmasıdır. Selçuklu Hanedanı’nın ortaya çıktığı esnaya rastlayan bu zaman dilimi, sağlıklı bir menşe araştırması yapmanın önünde engel teşkil etmekle birlikte, araştırmacılar elde mevcut bulunan muahhar kaynaklar eşliğinde bir takım izahlar yapmak mecburiyetinde kalmışlardır. Bu durum mevzu hakkında bitmek tükenmek bilmeyen tartışmaların yaşanmasına ve konunun daha da karmaşık bir hale gelmesine neden olmuştur.

Yukarıda mezkûr kaynakların Selçukluların menşeiine dair vermiş oldukları izaha muhtaç bilgileri aktarmaya gayret ettik. Şimdi ise bazı araştırmacıların bu kaynaklar üzerinde yaptıkları tetkikleri ve Selçukluların menşei konusunda ortaya koydukları görüşleri kısaca değerlendireceğiz.

Türk tarihinin en karanlık dönemlerini aydınlatmayı kendisine amaç edinmiş tarihçilerimizin başında gelen Z. V. Togan'a göre Selçuklular, Hazarlara bağlı Oğuz Yabgu Devleti'ne tâbi olan ve Kınıklara öncülük eden ailelerden birine mensup bulunmaktaydılar (1946: 174). Hatta bu aile 922 senesinde İbn Fadlân (İbn Fadlan 2010: 10-20), 965 senesinde de "Hududü'l-Âlem'in meçhul müellifi tarafından ziyaret edilmiştir (Şeşen 2001: 68). Togan'a göre, bu müelliflerin tarif ettikleri devlet teşkilâtı ile Oğuz Yabgu Devleti'nin idarî teşkilâtı arasındaki benzerlikler dikkat çekicidir¹⁸. Togan bu saptamaların ardından ilginç bir iddia ortaya atmaktadır. Ona göre İbn Fadlân'ın Oğuzları ziyaret ettiği esnada rastladığı sübaşı *Etrek bin Katgan* (Alp Togan), Selçuk Sübaşı¹⁹ nın ceddidir ve İbn Fadlân'ın ziyaretinden yarım asır kadar sonra onun torunları Selçuklu Hanedanı'nın kurucuları olmuşlardır. Togan'ın Oğuznâme'nin Seyyid Lokman rivâyetine göre verdiği şecere "*Togrul b. Mikâ'il b. Selçuk b. Dukak b. Ertoğrul b. Lukman b. Toksurmuş İlçi b. Keraküçi Hoca*" şeklindedir. Togan, bu şecereyi referans göstererek İbn Fadlân'ın bahsettiği Etrek'in aslında Selçuk Sübaşı'nın dedesi Ertuğrul olduğu sonucuna varmıştır (1946: 175). Böylelikle Togan, Selçuklu Hanedanı'nın ilk cediti olarak, Keregüci Hoca'yı işaret etmektedir ki bu da Kâşgarlı tarafından "*Türkmen çadırı*" olarak açıklanan "*keregü*"den yola çıkılarak "*çadır ustası*" şeklinde tercüme edilen "*keregüci*" unvanına sahip bu zatın, sanıldığı gibi çok sözü geçen bir kimse olmadığını göstermektedir (Agacanov 2002: 251-252; Kâşgarlı Mahmud 2006: 447).

Selçuklu Hanedanı'nın menşei hakkında hacmi küçük ancak kıymetli bir çalışmaya imza atan İ. Kafesoğlu, adeta Z. V. Togan'a bir reddiye niteliği taşıyan saptamalarda bulunmuştur (Kafesoğlu 1955). Öncelikle Togan'ın, İbn Fadlân'ı adres göstererek Etrek b. Katgan'ı Oğuznâme'de geçen ve Selçuk Sübaşı'nın dedesi olan Ertuğrul'a nasb eden nazariyesini hakikatten yoksun olarak nitelendiren Kafesoğlu, Togan'ın İbn Hassul, Râvendî, ve Abû'l-Farac'ın eserlerini görmezden gelerek yeni bir menşe iddiasında bulunmasının tarih ilminin metodolojik kaideleriyle bağdaşmadığını belirtmektedir. Özellikle Türk tarihinin kaynak bakımından en karanlık çağlarından biri olan Ortaçağ'da, Kınık boyuna mensup bir Türkmen ailesinin, hangi muntikalarda yaşamını idâme ettirdiğinin tespiti konusunda kesin bir fikir ortaya atılamayacağı görüşünde olan Kafesoğlu, Togan'ın İbn Fadlân ve Oğuznâme'de geçen şahıs adlarını birleştirmek suretiyle ortaya attığı menşe iddiasını, ilmî bakımdan şüpheli bulmaktadır. Kafesoğlu'nun Togan'ın iddiasına karşı çıktığı asıl nokta ise "*Keregüci Hoca*" meselesidir. Togan'ın bir çadır ustası olarak nitelendirdiği bu zatın asil bir zat olmama ihtimali Kafesoğlu'nu temkinli olmaya sevk etmiştir. Togan'ın XVI. asır müellifi olan Seyyid Lokman'ın *İcmâl-i Ahvâl-i Âl-i Selçuk ber mûcib-i nakl-i Oğuznâme* adlı muahhar bir eserine dayanan bu iddiası diğer Oğuznâme varyantları ile desteklenememektedir²⁰.

Kafesoğlu, Togan'ın nazariyesini tahlil ettikten sonra Selçuklu Hanedanı'nın menşei hakkında malumat veren kaynakları üç gruba ayırmıştır. **Birinci grup;** *Câmiü't-Tevârih Grubu'* dur ve bu rivâyetler arasında Hasan Bayâtî, Reşidüddîn ve Seyyid Lokman'ın eserleri yer

¹⁸ Özellikle *küzerkin*, *sübaşı*, *yanal*, *tarkan* gibi unvanlar Togan tarafından Oğuz Yabgu Devleti'ne nispet edilmiştir (Togan 1946: 174).

¹⁹ R. Şeşen, sübaşının ismini Etrul (Ertuğrul) b. El-Katağan (Alptoğan) şeklinde çevirmiştir (Şeşen 2010: 16).

²⁰ Burada belirtmek gerekir ki Togan'ın görüşünü destekleyen bazı Oğuznâme varyantları da bulunmaktadır. Kafesoğlu'nun da belirttiği bu eserler Hasan Bayâtî'nin *Câm-ı Cem Âyîn'i* ve Reşidüddîn'in *Câmiü't-Tevârih* adlı eseridir (Kafesoğlu 1955: 15-16).

almaktadır. Bu kaynakların üçü de Selçuklu Hanedanı'nın atasının bir çadır ustası olduğunu rivâyet etmektedir. Ancak Câmîü't-Tevârih'te Selçuk'un babası "Lokmân" olarak verilirken diğer ikisinde "Dukak" ismi göze çarpmaktadır. Kafesoğlu, bizzat Selçuklular döneminde kaleme alınan *Meliknâme*'de de yer alan Dukak isminin daha doğru bir kayıt olduğu görüşündedir. Kafesoğlu ayrıca, oldukça muahhar olarak nitelendirdiği bu kaynaklarda Selçuklu Hanedanı'nın bir çadır ustasından neşet ettiğine dâir ibarelerin şüpheyle karşılanması gerektiğine dikkat çekerek, "Keregüci Hoca" ismindeki "Hoca" kelimesinden yola çıkarak bu ailenin eski atalarından birinin bir din âlimi olması gerektiğini, ancak Dukak'ın bile dinî durumunun şüpheli olduğunu belirtmektedir. **İkinci grup;** *Selçûknâmeler Grubu'*dur. Kafesoğlu, bu gruba giren kaynaklar arasında *Râhatü's-Sudûr*, *Tevârih-i Âl-i Selçûk* (Yazıcıoğlu) ve *Anonim Selçuknâme* gibi kaynakları zikretmektedir. Kafesoğlu'na göre, bu grupta yer alan rivâyetler, Selçuklu vekayinâmelerine dayanması sebebiyle ilk gruba oranla daha güvenilir kaynaklardır ve bu kaynaklarda "çadırıcı" rivâyetinin bulunmuyor olması dikkat çekicidir. Söz konusu eserlerde Selçuklu nesline dair herhangi bir şecere verilmemekle birlikte Selçuk Sübaşı'nın babası "Lokman" olarak kaydedilmiştir. Bu grupta yer alan kaynakların Selçuklu tarihinin erken safhası hakkında verdiği bilgiler ise *Meliknâme* grubunda verilen malumatı destekler niteliktedir. **Üçüncü grup** ise; *Meliknâme Grubu'*dur. Sultan Alp Arslan döneminde İnanç Bey adındaki bir kimse tarafından yazıldığı tahmin edilen *Meliknâme* adlı eser bugün kayıptır. Ancak ondan istifâde eden müverrihlerin eserlerinden elde edilen bilgilerden, muhtevası hakkında bilgi sahibi olmaktayız. Bu eserler arasında Sadruddîn Hüseyinî'nin *Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye'si*, Muhammed b. Hemedânî'nin *Unvânü's-Siyer'i*, Beyhakî'nin *Târîh-i Beyhakî*, İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil'i* ve Abû'l-Farac ile Mîrhând'ın eseri yer almaktadır. Bu kaynaklar yazıldıkları dönem itibarıyla birinci elden kaynak niteliği taşımaktadırlar. Kafesoğlu'na göre bu grupta yer alan rivâyetler diğer ikisine nazaran daha güvenilir ve açık kaynaklardır. Onun ifade ettiğine göre *Meliknâme* grubu kaynakların Selçuklu şeceresine dair çok net bir rivâyeti bulunmamakta ya da bu bilgiler eserin kaybolan kısmında yer almakta idi. Ancak bu kaynaklara göre Selçuk'un babası kesin olarak "Dukak" adını taşımaktaydı ve lakabı da "Temir-yalığ" (Demir yaylı) idi. Kafesoğlu burada "Temir-yalığ" lakabının bir asalet mehfumu olduğunu ve Togan'ın "keregüci" izahıyla çeliştiği fikrindedir. Gerçekten de ok ve yayın Türkler arasında bir meşruiyet ve asalet sembolü olduğu²¹ Oğuznâme'nin Uygurca varyantından beri bilinen bir hadisedir²². Buna dayanarak Dukak ve oğlu Selçuk'un Oğuzlar arasında asalet ve şahsiyet yönünden önde gelen kimseler olduğu net bir şekilde anlaşılır. Selçuk ile oğullarının hatırı sayılır bir Oğuz kitesine önderlik ederek yabgu unvanını almalarında da bu hususların etkili olduğu görülmektedir (Sümer 1967: 61). *Meliknâme*'den alıntı yapan muahhar kaynakların görüş birliğine vardığı esas nokta, Selçuklu Hanedanı'nın asil bir aileden neşet ettiği yönündedir. Örneğin Abû'l-Farac'ın bildirdiğine göre Tuğrul Bey

²¹ Bu konu hakkında ayrıca bk. Turan 1945: 305-318; Göksu 2010: 987-1011.

²² "Oğuz Kağan, çocuklarından büyük olan Gün, Ay ve Yıldız'ı gün doğusuna, küçük olan Gök, Dağ ve Deniz'i gün batısına doğru avlanmaları için gönderir. Gün, Ay ve Yıldız çok geçmeden avladıkları hayvanlarla birlikte yolda buldukları altın bir yayı alarak babalarının yanına dönerler. Oğuz Kağan, altın yayı üçe bölerek oğullarına verir ve onlara 'Ey büyük oğullarım, yay sizlerin olsun; yay gibi okları göğe kadar atın' der. Gök, Dağ ve Deniz büyük kardeşleri gibi avlarıyla dönerken yanlarında yolda buldukları üç gümüş oku babalarına getirirler. Oğuz Kağan okları oğullarına paylaştırır ve şöyle der: 'Ey küçük oğullarım, oklar sizlerin olsun; sizler de ok gibi olun'. Oğuz Kağan daha sonra kurultay toplar. Kurultayda "Boz-Oklar" (Gün, Ay, Yıldız) sağ tarafına, "Üç-Oklar" (Gök, Dağ, Deniz) sol tarafına oturur. Sonra onlara dönerek: 'Ey oğullarım, ben çok aştım; çok vuruşmalar gördüm; çok kargı çok ok attım; atla çok yürüdüm; düşmanları ağılattım; dostlarımı güldürdüm. Ben Gök Tanrı'ya borcumu ödedim. Şimdi yurdumu sizlere veriyorum' der ve ülkeyi oğullarına pay eder" (Bang-Arat 1970: 12-14).

1043 senesinde Halife Kâim'e yazdığı mektupta nesebini Hun hükümdarlarına dayandırmaktadır²³.

Kafesoğlu yaptığı tetkikler sonucunda Meliknâme'yi esas alan kaynakların rehberliğine güvenerek Selçuklu Hanedanı'nın Türk hanları veya beylerine mensup bulunduğunu, Selçuknâme grubuna giren eserlerin Selçuklu nesline dair verdiği muahhar bilgilerinin pek sağlıklı olmadığı (bilhassa Selçuk b. Lokman rivâyeti konusunda), ancak bu eserlerde Meliknâme varyantı eserleri tasdik eder nitelikte bilgilere de yer verdiğini belirtmektedir. Kafesoğlu ayrıca Câmîü't-Tevârih tarzı eserlerden *Câm-ı Cem Âyin*'in han soyu fikrini desteklediğini dile getirmektedir. Kafesoğlu son olarak ise Câmîü't-Tevârih'in "*Keregüci Hoca*" hikâyesinin diğer rivayetlerle desteklenememesi sebebiyle ilmî bakımdan kabul edilmesi zor bir görüş olarak nitelendirmektedir (1955: 28-29).

Selçuklu tarihçiliğinin en önemli isimlerinden biri olan O. Turan'a göre ise Selçuklu Hanedanı'nın 24 Oğuz kabilesinden *Kınık* boyuna mensubiyeti *Dîvânü Lügati't-Türk, Ahbarü'd-Devleti's Selçukiyye, Câmîü't-Tevârih* ve *Târîh-i Güzide* gibi kaynaklarca kati bir şekilde ortaya konulmuştur (2003: 54). Öte yandan *Kınık* boyunun Oğuz ananesine aykırı bir şekilde nüfûz kazanarak diğer boylar üzerinde hâkimiyet kurmasını ve Selçuklu Devleti'ni tesis etmesini ise Kâşgarlı'nın yukarıda zikreden eserinden takip edebilmekteyiz²⁴. Turan, Kâşgarlı'nın *Kınık*ları Oğuz şeceresinin başına yazmasını Selçuklu Hanedanı'nın yükselişine bağlamaktadır. Turan ayrıca Selçuk'un babası olarak da "*Dukak*" adı üzerinde durmaktadır ve bazı rivâyetlerde geçen "*Lokmân*" adının bir istinsah hatası olabileceğini belirtmektedir. *Dukak*'ın "*Temir-yalığ*" lakabının eski Türklerdeki hâkimiyet alametleriyle açıklamanın çok doğru olmayacağını belirten Turan, Abû'l-Farac'ın, bu lakabın kuvvetine karşılık olarak *Dukak*'a takıldığına dair rivâyetinin de (1999: I, 292) ancak bir boy beyi nispetinde siyasi güce delalet ettiği görüşündedir. Turan, Reşîdüddîn'in Selçuklu Hanedanı'nın ataları hakkında verdiği *Tuğrul, Tokşurmuş, Keregüci Hoca* gibi isimleri de eski kaynakların hiç birinde bulunmadığı gerekçesiyle tarihi dayanaktan uzak addetmektedir. Burada özellikle Togan'ın "*Keregüci Hoca*" nazariyesini eleştiren Turan, *Kınık* boyuna mensup bulunan ve sübaşılık vazifesini yürüten Selçuk'un alelade bir çadırcının nesline bağlanmasının mümkün olmayacağı gibi, Abû'l-Farac'ın "*Hun Kralları soyu*" ifadesinin de tarihi gerçeklerle bağdaşmadığı görüşündedir (2003: 56).

Meliknâme hakkında yaptığı çalışmalarla tanınan C. Cahen'e göre de Meliknâme geleneğinde, Selçukluların Oğuzların *Kınık* boyuna mensubiyeti konusunda hiçbir şüpheye mahal yoktur. Bu husus sadece sonraki dönem müellifleri tarafından değil, XI. yüzyılda, *Kınık* kabilesini Oğuz boyu olarak ifade eden Kâşgarlı Mahmud tarafından da doğrulanmaktadır. Meliknâme'ye göre "*Temir-yalığ*", "*Demir yaylı*" ünvanlı *Dukak*, Selçukluların atasıdır. *Dukak*, Meliknâme'de Türkler arasında bir unvan adı olup, *Yabgu* denilen *Hazar Hâkanı*'nın muhitinde ikâmet etmekte idi. *Dukak*, *Yabgu* ile onun Müslüman Türklere saldırma girişimi nedeniyle bir sorun yaşadıysa da araya giren nüfûzlu kişiler sayesinde konumunda bir değişiklik olmadı. *Dukak*'ın ölümünden sonra oğlu Selçuk da *Hazarlar* nezdindeki saygın kişiliği ile üst düzey bir yer işgal etti. *Yabgu* tarafından ordu kumandanı yani sübaşı olarak tayin edildi. Ancak bir süre sonra *Yabgu*'nun hanımı *Hatun*'ün Selçuk'a duyduğu

²³ "Ben Arap saltanatının başında bulunan zatın vekiliyim. Hâkim olduğum bütün ülkelerde halifenin adını ilan ettim. Ahaliyi seleflerim olan Mahmud ve Mesud'un valilerinin zulmünden kurtardım. Ben de herhangi bir suretle seleflerimin madunu değilim. Onlar Halife'nin bir takım ülkeleri idare eden köleleri idiler. Ben ise hür insanların eoladım ve Hunların kral hanedanına mensubum. Bundan başka seleflerim derecesinde saygı görmekle beraber bana yapılacak hizmetlerin ve beni ayırdeden meziyetlerin onlardan üstün olacağını sanıyorum" (Abû'l-Farac 1999: I, 299).

²⁴ "Oğuz: Bir Türk boyudur. Oğuzlar Türkmen'dirler. Bunlar yirmi iki bölüktür; her bölüğün ayrı bir belgesi ve hayvanlarına vurulan bir alameti vardır. Birbirlerini bu belgelerle tanırlar. Birincisi ve başları *Kınık*lardır. Zamanımızın hakanları bunlardır" (Kâşgarlı Mahmud 2006: 55).

hoşnutsuzluktan kaynaklanan yeni bir sorun ortaya çıktı. Selçuk'un Yabgu ile arası açıldı ve sürgün edildi. Yanındakilerle birlikte Müslümanlarla sınır kabul edilen Cend'e yerleşti ve Müslüman oldu. Selçuk, İslâmiyet'i kabul ettikten sonra Müslümanları vergiden kurtarmak için çaba harcadı. Şehir halkı ile birlikte gayrimüslimlere karşı savaştı. Zamanla konumunu güçlendirdi, çevrede tanınan, itibarlı bir kişi haline geldi. Selçuk, hayatının sonuna kadar kaldığı Cend'de 100 ya da 107 yaşında vefat etti. Dört oğlundan üçü hayatta idi. Oğullarının isimleri Mikâil, Mûsâ ve Yabgu ünvanlı Arslan İsrâîl'dir (2007: 315-319).

III. OĞUZCULUK VE AFRÂSİYÂBCILIK BAĞLAMINDA SELÇUKLULAR

Selçukluların kuruluş safhasında Oğuznâme geleneğine bağlı oldukları ve Kınık uruğundan geldikleri konusunda hiç bir şüphe yoktur. Kâşgarlı'da ve Reşidüddin'in eserlerinde adı geçen Oğuz boylarının İran, Irak, Suriye ve Anadolu'ya geldikten sonra da bu geleneği devam ettirdikleri XIV. asırda kaleme alınan eserlerden çok net bir şekilde tespit edilebilmektedir. Öte yandan Kâşgarlı Mahmud ve Yusuf Has Hâcib'in XI. asırda yazdıkları eserlerde bir başka geleneğe daha atıfta buldukları görülmektedir ki bu da Türkler arasında Alp Er Tonga olarak bilinen İranlıların ise Afrâsiyâb²⁵ dedikleri efsanevi Türk hakanıdır²⁶. Kâşgarlı'nın yaşadığı coğrafya ve bağlı bulunduğu Karahanlı Devleti'nin İran etki sahasında olması, onu Fars etkisine maruz bıraksa da o, Türk tarafı ağır bastığından Afrâsiyâb'ın gerçekte bir Türk olan Alp Er Tonga olduğunu iddia etmiştir. Kâşgarlı, eserinin muhtelif yerlerinde bu büyük Türk hükümdarının düşmanları tarafından haince öldürülmesini anlatan ağıt niteliğinde manzum dörtlükler kaydetmiştir²⁷. Kâşgarlı bu matem dolu dörtlükler dışında da Alp Er Tonga'yı anarak bir takım bilgiler vermektedir. Örneğin "tarım" kelimesini açıklarken: "Tekinlere ve Afrâsiyâb soyundan olan hatunlara ve onların büyük, küçük çocuklarına karşı söylenen bir kelimedir; ne kadar büyük olursa olsun bu Hakanlı Hanların oğullarından başkasına böyle söylenmez" demekte ve onun nesebine olan saygıyı dile getirmektedir (2006: I, 236). Divanü Lügati't-Türk'te Afrâsiyâb hakkındaki en önemli bilgilerden biri de "Han" maddesinde verilmektedir. Kâşgarlı, burada Türklerin en büyük hükümdarı olarak Afrâsiyâb'ı dolayısıyla Alp Er Tonga'yı göstermektedir²⁸.

Yusuf Has Hâcib, 1069'da yazıp Karahanlı Hükümdarı Tabgaç Buğra Han'a sunduğu siyasetnâme türündeki Kutadgu Bilig isimli eserinde, dünya beyleri içinde en iyileri olarak Türk beylerini gösterir ve onlar içinde adı meşhur olanın Taciklerin (Farsça konuşanların) Afrâsiyâb dedikleri "Tonga Alp Er" olduğunu kaydeder. Türk beylerinin kahramanlık ve faziletlerinden

²⁵ İran millî destanında İran düşmanı olarak gösterilen Turan padişahu Afrâsiyâb'ın adı eski Farsça (Avesta dili) metinlerde "Frangrasyan", Orta Farsçada (Pehle-vî dili) "Frasyo", "Frasiyâk", "Frangrasyâk"; Arapça kaynaklardan Taberî'de "Frâsiyâb" ve "Frâsiyât"; Mes'ûdî ve Bîrûnî'de "Ferâsiyâb"; Seâlibî'de ve İran millî destanı Firdevsi'nin Şeh-nâme'sinde "Efrâsiyâb" (Afrâsiyâb) olarak geçer. Bk. Yazıcı 1994: 478.

²⁶ Saadetin Gömeç, bu noktada Afrâsiyâb ile Alp Er Tonga'yı birbirinden ayırmak gerektiğini savunmaktadır. Gömeç, bu iki şahsiyetin aynı kişiler olması durumunda Kâşgarlı ve Yusuf Hâs Hâcib gibi Cüveynî'nin de konuya açıklık getirmesi gerektiğini söylemektedir. Oysaki Cüveynî, Afrâsiyâb'ın Bögü Kağan olduğu görüşündedir ki bu görüş zaten tarihi açıdan mümkün görünmemektedir. Gömeç, Karahanlı kaynaklarında geçen Alp Er Tonga'nın Kök Türk kağanlarından Kapgan Kağan'ın oğlu "Tonga Tigin" olduğu görüşündedir. Gömeç'e göre Kök Türk dönemine ait kaynaklarda bunu izlerini görmek mümkün. Orhun Yazıtlarında "Dokuz Oğuzlar" arasında Tonga Tigin adına yapılan "yuğ" (yas) merasiminden söz edilmesi, ayrıca Turan şehrinin batısında bulunan "Bezклик" mabedinin duvarında bulunan ve Alp Er Tonga'ya ait olduğu söylenen kanlı resim Gömeç'i doğruluyor. Bk. Gömeç 2001: 60.

²⁷ Bk. Kâşgarlı Mahmud 2006: I, 41, 188-189; II, 233-234; III, 41, 303.

²⁸ "Türklerin en büyük başbuğu. Afrâsiyâb oğullarına da han denir; Afrâsiyâb hakanıdır. Bu adın verilmesinde uzunca tarihsel bir hikâye vardır". Bk. Kâşgarlı Mahmud 2006: III, 157.

bahseden Yusuf Has Hâcib, İranlıların Afrâsiyâb'la ilgili hatıraları kitaba geçirdikleri için onunla ilgili bilgilerin unutulmadığını söylemektedir²⁹.

Esasında Afrâsiyâb ekolünün Türkler arasında kök salmaya başlaması Kök Türk çağına kadar giden bir hadisedir. B. Ögel'e göre; bu dönemde Batı Türkistan'a kitleler halinde giren Türk toplulukları Farsça'nın Soğd lehçesini konuşan İranî unsurlarla temas ederek İran edebiyat dilinin eksenine girmişlerdi. Türkler Farsça konuşan bu millete *Tejik* yani *Tacik* adını vermişlerdi (2010: 57). Türkler ve Soğdlular öylesine içli dışlı olmuşlardı ki Kâşgarlı Mahmud'a göre Soğdlular Türkçe konuşmakta ve Türkler gibi görünmekteydiler³⁰. Hatta Kâşgarlı'nın söylediğine göre Karahanlı Devleti'nin başkentlerinden biri olan Balasagun'da Soğdca ve Türkçe konuşulmaktaydı³¹. İşte böyle bir ortamda İran kültürüyle ilişki kuran Türkler Afrâsiyâb'ı tanıma fırsatı buldular. Bu olay Türklerin şecere geleneğinde Afrâsiyâb ekolünün gelişmesine zemin hazırladı. Dönemin ünlü âlimleri İran mitolojisindeki Afrâsiyâb ismini kabullenmekte gecikmediler, ancak Türk tarafları ağır bastığından, Afrâsiyâb'ın gerçekte Türk hakanı Alp Er Tonga olduğu iddiasında bulundular (Ögel 2010: 57-58). Bu nedenle İranlılarla içli dışlı olan Karahanlı ve Selçuklu hanedanları, soylarını Afrâsiyâb'a dayandırmakta bir sakınca görmediler³². Öyle ki İlhanlılar dönemi müverrihlerinden Cüveynî (ölm. 1283) Farsça olarak kaleme aldığı *Târih-i Cihân Güşâ* adlı eserinde Uygurlardan bahsettiği bir sırada Afrâsiyâb'ın halk arasında yaygın olan bir inanaşa göre Uygurların meşhur kağanı Böğü Kağan (eserdeki adı Buku) olduğunu dahi söylemektedir³³. X. yüzyıl Arap tarihçisi Mesûdî ise Türklerden ve Türk hakanlarından bahsederken Türk topluluklarının Çin ile Horasan arasında oturduklarını, buralarda birçok şehirler kurduklarını söyledikten sonra Afrâsiyâb'ın buralardaki Türklerin hükümdarı ve hakanlar hakanı olduğunu, Türk ülkelerinin hâkimi bulunduğunu, diğer hanların ona bağlı olduğunu belirtmektedir (Turan 1980: 152).

İranî toplumlarla Kök Türk çağından itibaren temas halinde olan Türk toplulukları, Fars dilinin yaygın bir biçimde konuşulduğu topraklarda hâkimiyet kurduktan sonra, bu toprakların kadim hatıralarında kendi geçmişlerini yeniden inşa ederek yeni bir silsile meydana getirmişlerdir. Saka çağından itibaren baş gösteren İran-Turan mücadeleleri ve bu mücadelelerin İran üzerinde yarattığı olumsuz tesirler, Afrâsiyâb adı ile ete kemiğe bürünerek İran milli destanına konu edilmiştir. Zira Afrâsiyâb'a atfedilen hikâyelerin çoğu, birkaç hükümdar döneminde kuzeydoğudan İran'a yapılan hücumlarla ilgili görünmektedir. Sâsânîler döneminde (226-651) doğudan gelen Türk saldırıları, daha önce gerçekleşen Saka saldırılarının hatırasını güçlendirerek onların yeniden Afrâsiyâb'a yakıştırılmasına sebep olmuştur. Bu nedenle Afrâsiyâb'a atfedilen hikâyelerin izlerini sadece Saka kabilelerinin İran'a yaptığı

²⁹ "Eğer dikkat edersen, görürsün ki, dünya beyleri arasında en iyileri Türk beyleridir. Bu Türk beyleri arasında adı meşhur ve ikbali ayan-beyan olan Tonga Alp Er idi. O, yüksek bilgiye ve çok faziletlere sahip idi; bilgili, anlayışlı ve halkın seçkini idi. Ne seçkin, ne yüksek, ne yiğit adam idi; zaten âlemde ferasetli insan bu dünyaya hâkim olur. İranlılar ona Afrâsiyâb derler; bu Afrâsiyâb akmlar salıp, ülkeler zapt etmiştir. Dünyaya hâkim olmak ve onu idare temek için, pek çok fazilet, akıl ve bilgi lazımdır. İranlılar bunu kitaba geçirmişlerdir; kitapta olmasa idi, onu kim tanırdı". Bk. Yusuf Hâs Hâcib 2010: II, 31.

³⁰ "Soğdak: Balasagun'a gelip yerleşmiş olan bir ulustur. Bunlar 'Soğd'dandırlar. Soğd, Buhara ile Semerkand arasındadır. Bunlar Türk kılığını almışlar, Türk huyu ile huylanmışlardır." (Kâşgarlı Mahmud 2006:I, 471).

³¹ "Balasagunlular Türkçe ve Soğdca kullanırlar. Tıraz (Talas) ve Beyza şehirlerinin halkı dahi böyledir." (Kâşgarlı Mahmud 2006: I, 30).

³² V. V. Barthold, Karahanlıların İslâmiyet'le birlikte İran edebiyatı tesirine girerek kendilerini eski Turan padişahı Afrâsiyâb'a nispetle Âl-i Afrâsiyâb olarak adlandırdıklarını söylemektedir. Ancak bu ismin Türkçe olmaması kafa karışıklığına neden olacağından Afrâsiyâb'ın Türkler arasındaki adının Alp Er Tonga olduğunu iddia etmişlerdir (Barthold 1975: 116).

³³ "Halkın inancına göre bu Buku Han, Afrâsiyâb'ın ta kendisidir. Karakorum yakınlarında bir taş kuyunun bulunması da o görüşe destek olmuştur. O kuyuya Bijen kuyusu demişlerdir." (Cüveynî 1999: 102).

taarruzlarda değil, Hunlar, Akhunlar ve Kök Türklerin İran üzerindeki faaliyetlerinde de aramak daha doğru olacaktır. Bununla birlikte İran milli destanını kaleme alan Firdevsî'yi himaye eden ve aslen Türk olan Gazneli Mahmud'un da kuzeyde kaynaşmaya başlayan Türk kitlelerine karşı koyabilmek için kendini bir İran hakanı olarak göstermesi, işin bir başka boyutudur. Karahanlı ve Selçuklu hükümdarları ise Gazneli Mahmud'un aksine kendilerini Afrâsiyâb'a dayandırarak³⁴ Turan ve İran'ı ellerinde tutma yoluna gitmişlerdir (Ögel 2010: 59).

Selçuklu Hanedanı'nın Afrâsiyâb'ı kendi soy kütüklerinin başına eklemesi hadisesi birinci el kaynaklardan açık bir şekilde tespit edilmektedir. Zira Selçukluların ünlü veziri Nizâmülmülk (ölm. 1092), meşhur eseri "*Siyâsetnâme*"de hakanlara saygının gerekliliğini açıklarken: "*Soy olarak Afrâsiyâb'a ulaşan hanedanı nedeniyle onu diğer padişahlarda bulunmayan kerametler ve ululuklar sahibi yapar*" diyerek Türk devlet geleneğine işaret edip Afrâsiyâb soyundan olmanın bir üstünlük vesilesi olduğunu beyan etmektedir (2003: 26). Yine *Tevârih-i Âl-i Selçûk*'ta Selçukluların iktidara gelişi anlatılırken; "*Türkistan iklimlerinde baş gösteren fetretî ortadan kaldırmak üzere, bahadır, tedbirli ve uğurlu Kınık uruğundan Lokmân Han'ı hükümdar yaptılar. Çünkü o, hanlık etmiş kişilerin soyundandır ve ailesi ana tarafından Afrâsiyâb'a ulaşır*" denmektedir (Kafesoğlu 1955: 27).

Bu konuda elimizde bulunan bir diğer önemli belge ise XIV. asır İran tarihçilerinden Hamdullâh Müstevfî-yi Kazvînî (ölm. 1340) tarafından kaleme alınan *Târîh-i Güzîde* adlı eserdir. *Târîh-i Güzîde* Selçuklu Hanedanı'nın atası hakkında şu bilgileri vermektedir. "*Selçuk, Kınık (Kınık) Türklerinin kavminden, Afrâsiyâb neslindedir ve Târîh-i Ebû el-Alâ'da gelmiştir ki onun otuz dördüncü babası Afrâsiyâb'dır*" (Hamdullâh Müstevfî-yi Kazvînî 1339: 426; Türkçe trc. Göksu 2011: 292). Bu rivâyette Kınık ve Afrâsiyâb adının birlikte zikredilmesi de hayli ilginçtir. Bunun sebebini de bize Ebû'l-Gazi Bahadır Han bildirmektedir Zira Selçukluların Afrâsiyâb geleneğine meyletmeleri Oğuzculuk ekolünden gelen diğer Türkler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Oğuz geleneğini benimseyen Ebû'l-Gazi Bahadır Han (ölm. 1663), XVII. yüzyılda kaleme aldığı "*Şecere-i Terakîme*" adlı eserinde Selçuklu sultanlarının bu tavrını şu şekilde eleştirmektedir:

"Selçuklular Türkmen'di (Oğuzdu). Kardeşiz deseler de devlete ve halka faydaları dokunmadı. Padişah oluncaya kadar Türkmen'in Kınık soyundanız dediler. Padişah olduktan sonra Afrâsiyâb'ın bir oğlu Keyhüsrev'den kaçarak Türkmen'in Kınık soyunun içine girip, orada büyüyüp, orada kalmıştır, biz onun oğulları ve Afrâsiyâb'ın neslinden oluyoruz diyerek atalarını sayıp otuz beş göbek öte Afrâsiyâb'a kadar götürdüler." (Ebu'l-Gazi Bahadır Han 1996: 264).

Turan, Oğuz silsilesinde geri planda olan Kınıkların iktidarı ellerine aldıklarında kendilerini Karahanlılar gibi Afrâsiyâb'a bağlamalarının ya da Abû'l-Farac'ın eserinde geçen Tuğrul Bey'in mektubunda kendisini hükümdarlarının soyuna nasb etmesinin yine bu meşruiyet meselesinden ileri geldiği kanaatindedir. Turan, Süryani Mihail Vekayinâmesi'nde Selçukluların iktidara gelişi esnasında mevcut kabile reisleri arasında kıdem bakımından en son mevkide olan birinin hükümdarlığı kazandığına dair anlattığı hikâyenin bu durumu teyit eder mahiyette olduğunu da dile getirmektedir (1980: 56).

³⁴ V. V. Barthold'a göre Karahanlılar gibi Selçukluların da kendilerini Afrâsiyâb'a bağlamalarını meşru kılabacak maddi kanıtları yoktu. Hatta Selçuklular Afrâsiyâb'dan geldiklerine dair hikâyelerin yanında Oğuz'un Kınık uruğuna mensup olduklarını hakikatini de dile getirmekten geri durmamışlardır (Barthold 2004: 96).

SONUÇ

Türklerin Anadolu, Azerbaycan, Ortadoğu ve Hazar çevresinde kalıcı olmalarını sağlayan Selçuklular, Oğuz-Türkmen geleneğinin bu topraklarda kökleşmesini ve bunun bir miras olarak Türkiye Selçuklu, Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Osmanlı devletlerine intikal etmesini sağlamışlardır. Bir Oğuz uruşu olan Kınık Boyu'na mensup oldukları konusunda hiç bir şüpheye mahal vermeyecek derecede somut deliller bulunan Selçuklu Hanedanı'nın erken dönemi hakkında ayrıntılı bir vesikanın bulunmaması, bununla birlikte İran kültür sahasında hâkimiyet tesis etmeleri nedeniyle bir dönem sonra gerçekleşen mefkûre değişikliği, bir takım soru işaretlerinin oluşmasına neden olmuştur. Selçuklu ailesinin Cend dolaylarına gelmeden önce dâhil buldukları kültür sahası içinde gerek sözlü tarih, gerekse de yazılı eserlerde Kınık boyundan oldukları konusunda açık ibareler yer almaktadır. Buna göre bu ailenin tespit edilebilen en eski cediti Demir yaylı (Temir-yalığ) Dukak adıyla maruf bulunan bir askeri yetkilidir ve Oğuz Yabgu Devleti hesabına sübaşılık yani ordu komutanlığı vazifesini yürütmektedir. Her ne kadar Z. V. Togan'ın İbn Fadlân ve Oğuznâme'nin Seyyid Lokman varyantına dayanarak bu silsileyi "*Kereğüci Hoca*" adındaki bir çadır ustasına götüren bir nazariyesi bulunuyor olsa da, bu durumun kadim "Türk Devlet Geleneği" ile bağdaşmayan bir meşruiyet problemi ortaya çıkarıyor olması, bizim nazarıımızda da ispata muhtaç durumdur. Gerçekten, elde mevcut bulunan tarihî vesikâlar ve bunları tetkik eden âlimlerin görüşleri ışığında, Selçukluların 24 Oğuz boyundan Kınıklara mensup buldukları ve Oğuz Yabgu Devleti içinde mühim bir askerî vazifeye sahip olan Dukak adındaki bir zattan neşet ettikleri gerçeği kesin bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Öte yandan açıklık getirilmesi gereken diğer bir mesele de Siyâsetnâme, Tevârih-i Âl-i Selçuk ve Târih-i Güzide gibi eserlerde onları Afrâsiyâb nesline bağlayan kayıtların olmasıdır. Bu konuda birçok araştırmacı fikir beyan etmiştir. Selçuklu Hanedanı'nın Cend'de yurt kurarak İslâm ve İran kültür dairesine girmesi ardından Oğuz geleneğinin ve bu gelenekte Kınık boyuna biçilen önemin cihan hâkimiyeti mefkûresinde bulunan bu hanedana küçük geldiği anlaşılmaktadır. Zaten Afrâsiyâb kültü, Türkler arasında Kök Türklerden bu yana bilinen, Uygurlar ve Karahanlılar dâhil olmak üzere birçok Türk devleti tarafından işlenen bir mefhumdur. Türklerin kendilerinden saydığı ve İran coğrafyasına hükmetmiş bir hanedan olan Afrâsiyâb neslinin Selçuklular arasında kabul görmesi pek de şaşılacak bir husus değildir. Hatta onlar zaman zaman Hun hükümdarları neslinden olduklarını dahi iddia etmişlerdir. Bu husus bize aslında çok değerli bir bilgi vermektedir. 2500 yıllık bir tarihi geçmişe sahip Türklerin asırlarca emek vererek meydana getirdikleri köklü devlet geleneği, ta Hunlardan bu yana kesintisiz bir biçimde bir sonrakine aktarılmıştır. Bu nedenledir ki Selçuklular kendilerinin Oğuzlara mensup oldukları gerçeğini bildikleri halde Afrâsiyâb'a ya da Hun krallarına bağlanma konusunda bir tereddüt yaşamamışlardır. Dolayısıyla kaynaklarda onlar hem Kınık hem de Afrâsiyâb adıyla zikredilmiştir. Bu durum Türkler arasındaki köklü geleneğin ve tarihsel ortaklığın bir tezâhürüdür.

KAYNAKÇA

- Abû'l-Farac, Gregory Bar Hebraeus (1999), *Abû'l-Farac Tarihi*, C. I, (çev. Ömer Rıza Doğrul), Ankara: TTK Yay.
- AGACANOV, Sergey Grigoreviç (2002), *Oğuzlar*, (Rusça'dan çev. Ekber N. Necef-Ahmet Annaberdiyev), İstanbul: Selenge Yay.
- Ahmed B. Mahmud (2001), *Selçuknâme*, (çev. Erdoğan Merçil), İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay.
- Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III* (1952), (yay. Feridun Nâfiz Uzluk), Ankara: Örnek Matbaası.
- BANG, W- ARAT, R. R.(1970), *OğuzKağan Destanı*, İstanbul: MEB Yay.
- BARTOLD, V. V. (1975), *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, (hzl. Kazım Yaşar Koprıman-İsmail Aka), Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- BARTHOLD, V. V. (1990), *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (hzl. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara: TTK Yay.
- BARTHOLD, V. V. (2004), *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*, (hzl. Hüseyin Dağ), Ankara: Çağlar Yay.
- BAYAT, Fuzuli (2006), *Oğuz Destan Dünyası*, İstanbul: Ötüken Yay.
- Bundârî (1999), *Zubdetü'n-Nusra va Nuhbetü'l-'Usra - Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, (çev. Kıvameddin Burslan), Ankara: TTK Yay.
- CAHEN, Claude (2007), "The Malik-Nâma and The History of Seljukid Origins", *The Turks in the Islamic World*, (ed. Clifford Edmund Bosworth), Aldershot, Ashgate Variorum: 305-338.
- Cüveynî, Alaladdin Ata Melik (1999), *Tarih-i Cihan Güşa*, (çev. Mürsel Öztürk), Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Ebu'l-Gazi Bahadır Han (1996), *Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soy Kütüğü)*, (çev. Zuhâl Kargı Ölmez), Ankara: Simurg Yay.
- ERCİLESUN, Ahmet Bican (1986), "Oğuz Kağan Destanı Üzerine Bazı Düşünceler", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*: 13-16.
- ERGİN, Muharrem (2011), *Orhun Âbideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yay.
- FİDAN, Ayşe Gül (2015), *Hâce İmâm Zahîru'd-Dîn Nişâbü'rî'nin Selçuknâme'si (İnceleme-Çeviri)*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- GÖKSU, Erkan (2010), "Ok ve Yayın Türk Devlet Geleneği ve Hakimiyet Anlayışındaki Yeri", *Turkish Studies*, C. 5 (2): 987-1011.
- GÖKSU, Erkan (2011), "Târîh-i Güzîde'ye Göre Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu ve Tuğrul Beg Dönemi", *History Studies*, C. 3 (1): 289-300.
- GÖMEÇ, Saadettin (2001), "Tonga Tigin'in Kimliği Üzerine", *Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi*, (170): 58-61.
- Hamdullâh Müstevfî-yi Kazvinî (1339), *Târîh-i Güzîde*, (nşr. Abdülhüseyin Nevâî), İran: Çâphâne-i Firdevsî.
- IZZA'L-DİN IBN AL-ATHİR (2002), *The Annals of the Saljuq Turks: Selection from al-Kamil fi'l-Ta'rih*, (translated and annotated by D. S. Richards), London-New York: Routledge.
- İbn Fadlan (2010), *İbn Fadlan Seyahatnâmesi*, İstanbul: Yeditepe Yay.
- İbnü'l-Esîr (1987), *İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi*, C. IX, (çev. Ahmet Ağrakça), Redaktör: Mertol Tulum, İstanbul: Türkiyat Matbaacılık.
- KAFESOĞLU, İbrahim (1954), "Selçuklular", *İA*, C. X: 353-416.
- KAFESOĞLU, İbrahim (1955), *Selçuklu Ailesinin Menşei Hakkında*, İstanbul: Osman Yalçın Matbaası.
- KARASOY, Y.-M. Toker (2005), *Türklerde Şecere Geleneği ve Anonim Şibanînâmeler*, Konya: Tablet Basım Yayın.
- KÂŞGARLI MAHMUD (2006), *Divanü Lûgat-it-Türk*, C. I-III, (çev. Besim Atalay), Ankara: TDK Yay.
- KÖYMEN, Mehmet Altay (2000), *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C. I, .Ankara: TTK Yay.
- MORTON, A. H. (2004), *The Saljûqnâme of Zahîr al-Dîn Nîshâpûrî*, E. J. W. Gibb Memorial Trust, London, Chippenham.
- MÎRHÂND, Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd (1380), *Târîh-i Ravzatu's-Safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, 4. Cilt 1. Bölüm, (Tashîh ve Tahşiye: Cemşîd Kiyânfer), Tahran: İntişârât-ı Esâtîr.
- MÎRHÂND, Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd (2015), *Ravzatu's-Safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, (Tercüme ve Notlar: Erkan Göksu), Ankara: TTK Yay.
- Nizam'ül Mülk (2003), *Siyaset-nâme*, (çev. Nurettin Bayburtlugil), İstanbul: Dergah Yay.

- Oğuz Kağan Destanı-Reşideddin Oğuznâmesi- (2016), (Tercüme, Giriş ve Notlar: Tufan Gündüz), İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- ÖGEL, Bahaeddin (2010), *Türk Mitolojisi*, C. II, Ankara: TTK Basımevi.
- er-Râvendî, Muhammed b. Ali b. Süleyman (1999), *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, (çev. Ahmet Ateş), Ankara: TTK Yay.
- Reşidüddîn Fazlullâh Hemedânî (2005), *Câmiü't-Tevârih, Târih-i Oğuz*, C. I, (Yay. Mîrâs-ı Mektûb), Tahran.
- Sadrüddîn El-Hüseynî (1999), *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, (çev. Necati Lügal), Ankara: TTK Yay.
- SÜMER, Faruk (1958), "X. Yüzyılda Oğuzlar", *DTCF Dergisi*, C. XVI (1-2): 131-162.
- SÜMER, Faruk (1959), "Oğuzlara Ait Destani Mahiyetde Eserler", *DTCF Dergisi*, C. XVII (3-4): 359-455.
- SÜMER, Faruk (1967), *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yay.
- ŞEŞEN, Ramazan (2001), *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara: TTK Basımevi.
- TOGAN, Zeki Velidî (1946), *Umumî Türk Tarihine Giriş*, C. I, İstanbul: Akgün Yay.
- TOGAN, Zeki Velidî (1972), *Oğuz Destanı: Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili*, İstanbul: Enderun Yay.
- TURAN, Osman (1945, Temmuz), "Eski Türklerde Okun Hukukî Bir Sembol Olarak Kullanılması", *Bellekten*, C. IX (35): 305-318.
- TURAN, Osman (1980), *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi*, İstanbul: Nakışlar Yay., 4. bs.
- TURAN, Osman (2003), *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul: Ötüken Yay.
- TÜRKER, Özgür (2014), *Nefesten Taşa, Taştan Kağıda: Türkler ve Moğollarda Tarih Yazıcılığı*, Saarbrücken: Türkiye Alim Kitapları.
- YAZICI, Tahsin (1994), "Efrasiyab", *DİA*, C. 10: 478-479.
- Yazıcızâde Ali (2009), *Tevârih-i Âl-i Selçuk [Oğuznâme-Selçuklu Târihi]*, (hızl. Abdullah Bakır), İstanbul: Çamlıca Basım Yay.
- Yusuf Hâs Hâcib (1991), *Kutadğu Bilig*, C. II, (çev. R. R. Arat), Ankara: TTK Yay.